

УДК 371: 371.72:37(092)

РЕЦЕПЦІЯ ПРОБЛЕМИ «ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ФІЗИЧНЕ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ» У ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ОСТАННІХ ДЕСЯТИЛІТЬ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Роман ПОЛИЩУК (Черкаси)

Цілком зрозуміло й загальновідомо, що плин часу безпомилково чи майже безпомилково характеризує та оцінює ті чи інші події, явища, проблеми тощо, відповідно ранжує їх – одні підносяться навіть до ступеня закону, імперативу, правила, інші ж не витримують випробування часом, буденністю, здрібнюють чи й забуваються зовсім. Це універсальне правило, звісно ж, стосується і педагогічної сфери. Учителство, педагоги старших поколінь інколи навіть з іронією згадують про численні проекти, ідеї чи реформи, які в певний час збурювали цю сферу буття, та, не витримавши випробування часом, як мовиться, канули в Лету. Водночас були (і є!) й такі здобутки, котрі ті випробування часом чи історією витримали і з більшими чи меншими втратами, змінами, корекціями не тільки, як мовиться, «прижилися», але незрідка стали й визначальними в царині педагогічної думки і справи. Певно ж, до такого неперехитного явища належить і педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського. Своєю семантикою вона універсальна, системна, бо ж і сам педагог прагнув такої універсальності й системності (згадаймо хоча б назву великого педагога – «Моя педагогічна система» [див.: 1]. Про універсалізм педагогіки В.О.Сухомлинського може переконливо свідчити і той величезний масив наукових чи науково-методичних досліджень, написаних за спадщиною педагога, за різними її семантичними сферами протягом ледь не півстоліття. Уже є доволі об'ємні каталоги чи покажчики змісту таких студій. Одною зі сфер педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського, до якої в останні десятиліття, особливо – в останні два, звертається особлива дослідницька увага науковців і вчителів-практиків, є сфера фізичного здоров'я, точніше, те, якої ваги, якого значення надавав цій категорії буття дитини великий педагог, які дії реалізував, до яких висновків прийшов у своїй педагогічній практиці.

Отже, метою цієї студії є з'ясування основних тенденцій сучасної (переважно – останнього десятиліття) педагогічної думки щодо категорії фізичного здоров'я (а також і здоров'я «взагалі») школярів у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського.

Певну актуальність цієї розвідки можемо мотивувати хоча б і тим, що, як зазначається в одній із публікацій, в читальному залі Фонду Василя Сухомлинського Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О.Сухомлинського, де систематизовано матеріали, які стосуються питань збереження здоров'я дітей, укладена бібліографія, «що налічує 129 документів за період з 1957 до 2012 рр. [2, с.13]». При цьому відібраних «тематичних» публікацій самого педагога в означеній бібліографії нараховується 51 позиція, подамо їх бібліографічний перелік [див.: 2, с.13-14]. Отже, як бачимо, «об'єкт дослідження» вельми широкий.

Перш ніж повести мову за конкретно взятою проблемою, вважаємо за слушне зауважити, що своєрідну перевірку згаданим вище «плином часу» пройшли і сам В.Сухомлинський, і його педагогічна спадщина. Мовиться про період переоцінок цінностей на хвилі розпаду СРСР та утворення багатьох нових незалежних держав, у т.ч. й України, на хвилі глибоких демократизаційних процесів. «У 90-ті роки (1990-ті – Р.П.), – зазначається в одному з новіших підручників, – посилюлася критика творчої спадщини талановитого педагога. У вину В.О.Сухомлинському, зокрема, ставиться його відданість ідеям марксистсько-ленінської педагогіки, догматам комуністичної ідеології. Те, що раніше вважалося заслугою педагога, перетворюється на головне звинувачення [3, с.385]». Доволі скоро науковою педагогічною думкою вся ота «обов'язкова ідеологічна програма» у працях великого педагога була «винесена за дужки» справжньої педагогічної науки, а лишилася цінна спадщина глибокого гуманістичного змісту. До речі, в недавніх публікаціях про В.Сухомлинського висловлені, думається, вельми слушні й цікаві судження про таку собі світоглядно-педагогічну еволюцію самого Василя Олександровича. В одній зі статей транслюються міркування російського вченого М.Богуславського, який досліджує спадщину В.Сухомлинського, про своєрідні віхи згаданої еволюції: «Розпочавши свою діяльність виразником «школи учіння», В.Сухомлинський у другій половині 50-х років рішуче переходить на позиції трудової школи, «школи праці». У другій половині 60-х років у

його діяльності зримо визначився перехід до гуманістичної педагогіки в дусі «вільного виховання». Наприкінці 60-х років у світогляді В.Сухомлинського намітилися нові тенденції переходу від суто інтернаціоналістської педагогіки до національної, зокрема української, від войовничого атеїзму – до народної культурної основи у навчанні та вихованні [4, с.13]». Оці «загальні» оціночні судження про великого педагога тут потрібні й доречні, бо ж вони видимо пояснюють процес «народження» гуманістичної педагогіки В.Сухомлинського, в якій фактор фізичного здоров'я дитини та її здоров'я «взагалі» (тобто – і здоров'я психічне, духовне, інтелектуальне тощо) відігравав одну з ключових, а якщо скористатися й деякими часто публікованими цитатами з праць В.Сухомлинського, – то і ключову роль.

Певно, найголовнішою і найбільш часто означуваною тенденцією студій про В.Сухомлинського є та, в якій стверджується, що основним гуманістичним ідеалом великого педагога було виховання всебічно й гармонійно розвиненої особистості, органічною складовою якої є і фізична та духовна досконалість. «Всебічно розвинена особистість втілює в собі повноту і гармонію сил, здібностей, пристрастей, потреб, які визначають моральну, ідейну, громадянську, розумову, творчу, трудову, естетичну, емоційну, фізичну досконалість [3, с.385]». Інший автор цю ж таки ідею гармонійності називає «найприйнятнішим виміром» створеної В.Сухомлинським педагогічної системи. «Сухомлинський, – далі зазначає А.Розенберг, – називає такі основні складові системи педагогічного управління всебічним, гармонійним розвитком особистості: розумове виховання, моральне виховання, трудове виховання, естетичне виховання, фізичне виховання [5, с.13]». Зрештою, так можна множити ряд синонімічних цитат. Але зупинимося на дальших судженнях А.Розенберга, який уже глибше розгортає отой традиційний ланцюжок названих складових виховання у виховній системі В.Сухомлинського, вибудовує своєрідні підсистеми щодо кожної зі складових, знову ж таки, в баченні В.Сухомлинським, і щодо цікавого нам тут фізичного виховання визначає такі його цілі – «зміцнення здоров'я дитини; фізична культура та здоров'я як основа духовного життя людини; фізичний розвиток як умова самовиховання; організація відпочинку школярів [5, с.14]». Можливо, В.Сухомлинський згадані підсистеми назвав би й інакше, але, думається, їх сутності автором статті визначені правильно. Слушно зауважує А.Розенберг і на тому, що «підструктури кожної з цих складових (системи виховання – Р.П.) усередині

взаємодіють між собою, доповнюють і підсилюють одна одну, завдяки чому складова реалізується в системі [5, с.14]».

Останніми роками в педагогічній періодиці передовсім України з'явилася низка статей щодо аналізованої нами проблематики, причому окремі з них є концептуально важливими і в теоретичному, і в практичному сенсі. Причини такої активної уваги вчених до проблеми збереження і зміцнення здоров'я дітей і молоді, а також актуальності в цьому сенсі спадщини В.Сухомлинського, криється, певно, не тільки в наближенні ювілею великого педагога, але насамперед у тій вельми тривожній статистиці щодо стану здоров'я молодих поколінь. Із цього ряду передовсім слід назвати статтю О.Сухомлинської «Думки В.О.Сухомлинського про здоров'я дітей в історичній перспективі» [див.: 6].

Донька великого педагога ґрунтовно простудіювала спадщину В.Сухомлинського щодо особливостей осмислення й реалізації в ній ідей зі збереження здоров'я школярів, причому не тільки, як зазначається в заголовку статті, «в історичній перспективі», але і, що не менш цікаво та важливо, з позицій історичної ретроспективи. Саме за такого підходу рельєфніше окреслилися новаторські для радянської педагогіки середини ХХ століття, гуманістичні у своїй суті, погляди і принципи роботи В.Сухомлинського в царині фізичного та «загального» здоров'я дітей. Дослідниця стисло й достатньо глибоко проаналізувала здоров'ятворчі тенденції, їх мету й завдання в педагогіці радянської пори і прийшла до висновку, що «все-таки ці питання перебували «на периферії педагогічної свідомості», не входили до тогочасного педагогічного дискурсу. Робимо такий узагальнюючий висновок, – зазначає О.Сухомлинська, – на основі аналізу відповідної історіографічної літератури [6, с.4]». Особливо показовим, на думку дослідниці, є те, що, наприклад, у праці «Очерки педагогической науки в СССР (1917-1980)» (вийшла 1986 р.) «немає навіть параграфа не тільки про ставлення до здоров'я дітей, а й про їх фізичне виховання [там само]».

На тлі такого загалом «утилітарного» розуміння здорової людини (дитини) та її – людини – передовсім соціального призначення – «готовності до праці й оборони» на благо соціалістичної країни – й починав В.Сухомлинський «розроблення в керованій ним Павлівській школі цілісної системи розвитку, формування особистості від дошкільного віку до юнацтва... І у цьому процесі він ставив здоров'я дитини на чільне місце [6, с.4]». О.Сухомлинська переконливо й аргументовано *протиставляє* новаторські погляди й діяння

українського педагога в аналізованій нами сфері доміантним чи й панівним відповідним тогочасним тенденціям педагогіки й суспільного буття, зазначаючи, зокрема, що «ще в 1960-х роках В.О.Сухомлинський, на відміну від ідеологів панівної парадигми, не ототожнював здоров'я дитини з фізичним вихованням, а розглядав останнє як похідне від здоров'я. На відміну від авторів наявної навчально-методичної та педагогічної літератури, які в переліці напрямів виховання відвели фізичному вихованню останню позицію, Василь Олександрович поставив здоров'я дітей на чільне місце [6, с. 4]». У цитованій студії цілком слушно стверджується, що під терміном «здоров'я» В.Сухомлинський мав на увазі не тільки здоров'я фізичне, але і здоров'я психічне, моральне (духовне), інтелектуальне, причому все це розумілося педагогом як нерозривне, взаємозалежне і взаємодоповнює ціле.

Цікаві спостереження й висновки О.Сухомлинської і в тому, що вона знаходить у спадщині В.Сухомлинського більш чи менш очевидні паростки тих тенденцій розуміння здоров'я в сучасному педагогічному дискурсі, які іменуються термінами «екологія дитинства», «валеологія», «духовне здоров'я», «культура здоров'я», «лікарська педагогіка» та ін. Дослідниця називає принаймні 5 проблемних позицій зі сфери здоров'я, котрі означилися в педагогіці В.Сухомлинського і котрі нині слід розгорнути в теорії і практиці – етнопедагогічний аспект, нерозривне поєднання фізичного й духовного, єдність природи і людини, «лікарська педагогіка», профілактика «шкільних» хвороб... [див.: 6, с.5-7].

Тенденція на розширення розуміння категорії здоров'я чітко простежується в низці новітніх за часом публікацій, зокрема у статтях М.Антонця [див.: 7], Л.Бондар [див.: 8], М.Карпенко [див.: 9], С.Нікітчиної [див.: 10], О.Савченко [див.: 11] та ін. Названі студії теж мають ознаки методологічності й концептуальності саме в сенсі аналізованої нами проблематики. Автори кожної з наукових праць, беручи об'єктом осмислення педагогічну спадщину В.Сухомлинського в частині реалізації в ній оздоровчих ідей, акцентують увагу на окремих аспектах аналізованої проблематики і таким чином розгортають досвід великого педагога, інтегрують його у відповідний сучасний педагогічний дискурс. Деякі акценти означені вже в назвах публікацій. Семантично і структурно зближує названо публікації й те, що в них висловлюються і теоретичні судження, і пропонуються певні практичні шляхи чи поради. Зрозуміло, що Олександра Савченко актуалізує ті позиції й погляди В.Сухомлинського, які стосуються здоров'я дошкільнят і молодших школярів, зокрема створення такої атмосфери

буття, «щоб у кожний період свого розвитку дитина досягла, образно кажучи, своєї стелі... [11, с.2]». Особлива увага звертається на емоційний лад школяра, який є «основою основ» психічного, індивідуального, фізичного здоров'я, на проблему оцінювання знань і рівня взаємин «учитель-учень», на правильну оцінку природних даних дитини тощо. У студії Людмили Бондар наголошується на диференційованні дій педагогів у здоров'язберігаючих технологіях (диференціації за віком, за статтю, за індивідуальними підходами, у т.ч. з урахуванням особливостей організму кожної дитини, диференціація навчального навантаження). Щодо останнього, то в розвідці Л.Бондар наводяться правила, запропоновані В.Сухомлинським [див.: 8, с. 35-36]. Інша ключова теза цієї дослідниці – необхідність системного, гармонійного підходу до здоров'я вихованців. Авторка слушно зазначає, що В.Сухомлинський «стверджував, що фізична культура дітей уже не може обмежуватися культурою тіла і здоров'я, вона стосується таких складових сфер людської особистості, як моральна гідність, благородність почуттів і відносин, оцінка навколишнього світу [8, с.35]».

Актуалізація принципу системності й гармонійності помітна і в розвідці М.Карпенко, де стверджується, що «в педагогічному досвіді В.О.Сухомлинського нерозривно поєдналися дві споріднені ідеї: по-перше, формування здоров'я, а по-друге, – виховання культури здоров'я дітей та шкільної молоді. Ці ідеї співвідносяться як мета і засіб її досягнення в навчально-виховному процесі школи. За логікою В.Сухомлинського, – стверджується у статті, – перш ніж навчати та виховувати учнів, треба зміцнити, загартувати їх здоров'я, перетворити його в загальну базу для реалізації суто педагогічних завдань [9, с.151]». Щодо зацитованого зауважимо: оте «перш ніж», здається дещо руйнує принцип системності й гармонійності, бо ж вибудовує певну почерговість дій. Хотілося б, аби така «логіка В.Сухомлинського» була підтверджена посиланнями на його конкретні слова... Хоча за проблему культури здоров'я мовиться цілком слушно, та й подані в статті тлумачення понять, визначення різних завдань і принципів роботи зацікавлюють.

Послуговуючись досвідом В.Сухомлинського, цілий ряд важливих суджень щодо проблем охорони здоров'я школярів і щодо здоров'язберігаючих технологій висловлюють Михайло Антоненко і Світлана Нікітчина. Зокрема йдеться про здоров'язберігаючий потенціал у питанні організації навчального процесу, врахування в ньому природних обставин, пір року, днів тижня і годин доби. Інші площини цієї ж проблеми –

взаємодія школи й родини, зміна видів діяльності у школі та протягом дня, створення позитивного психологічного клімату на занятті. М.Антонець влучно цитує В.Сухомлинського: «Мудрий педагог є добрим генієм дитячого здоров'я [7, с.13]».

Аналіз численних публікацій досліджуваної нами теми переконливо свідчить, що педагогічна спадщина В.Сухомлинського, зокрема в частині збереження здоров'я дітей, не тільки динамічно актуалізується сучасною педагогічною наукою, але і служить поштовхом чи джерелом для розширення й поглиблення ідей великого педагога, їх гнучкої адаптації до викликів часу в суспільстві й освіті. З'являється навіть нова чи оновлена термінологія аналізованої тут проблематики, така, якої не вживав В.Сухомлинський. Мовиться, скажімо, про «здоров'яформуючі», «здоров'язберігальні» («здоров'язбережні», «здоров'язбережувальні») технології як поняття, котрі вбирають у себе широкий семантичний спектр тлумачення категорії «здоров'я». «Формування, збереження і зміцнення здоров'я в умовах сьогодення набуває особливо актуального значення, – зазначає одна з дослідниць. – ... Свідома оцінка власної успішності, компетентний вибір і визначення особистістю, що розвивається, цілей життєдіяльності є підґрунтям ефективного впровадження здоров'яформуючих і здоров'язберігальних технологій. Формування здоров'я постає як стратегія гармонізації фізичного та психічного розвитку особистості для забезпечення самореалізації та ефективної адаптації до оточуючого середовища шляхом набуття необхідних знань про здоров'я та закріплення навичок здорового способу життя [12, с.220]». У багатьох цікавих нам публікаціях предметом розмови й аналітики є вже не тільки (чи й не стільки!) аналіз відповідної проблеми у спадщині В.Сухомлинського, не тільки спроба новітнього розуміння і тлумачення, а вже конкретна практика впровадження відповідних (здоров'яформуючих, здоров'язберігаючих) ідей у конкретну освітньо-виховну роботу. Це, безсумнівно, ще одна важлива тенденція сучасних рецепцій творчого доробку видатного педагога. Крім цитованої вище статті Надії Коцур можна додати і студії Алли Марченко [див.: 13], Людмили Дубинки й Антоніни Хмарної [див.: 14], Світлани Омельченко та Любові Каліберди [див.: 15], Олексія Чернишова [див.: 16] та ін. [див., напр., 17]. У кожній зі згаданих публікацій ключова увага авторів зосереджена на досвіді реалізації вказаних «технологій здоров'я» в практиці освітніх закладів конкретних регіонів [16] або шкіл [12, 13, 15], чи, скажімо, на створенні певних новаційних проєктів за аналогією до «школи

радості» В.Сухомлинського [15] тощо. Ці науково-методичні студії насичені інформацією практичного спрямування – схемами, діаграмами, назвами ідей, фотоілюстраціями, вони можуть слугувати за орієнтир для творчого впровадження, дальшого осмислення чи переосмислення.

Отже, педагогічні дослідження останніх десятиліть, проведені вченими за спадщиною В.Сухомлинського в тій частині, яка стосується сфери здоров'я дітей, перш за все переконливо засвідчують великий і неперебутній потенціал доробку видатного педагога. По-друге, вказані публікації виявляють видимий творчий підхід сучасних науковців до спадку В.Сухомлинського, до широких можливостей і потреб інтегрування гуманістичних ідей педагога в новітній освітньо-виховний простір. По-третє, сучасні педагоги, послуговуючись ідеями В.Сухомлинського, значно розширюють семантику категорії «здоров'я», не обмежуючись лише, сказати б, «лікарським» його розумінням («дитина без хвороб»). По-четверте, фактично ревізується усталена з часів радянської педагогіки схема складових виховання, в якій виховання фізичне ставилося на останнє місце. По-п'яте, ціла низка публікацій презентує практичну реалізацію здоров'язбережувальної педагогіки В.Сухомлинського на різних рівнях сучасного педагогічного буття в Україні. Усе це засвідчує непроминальне значення спадщини видатного педагога.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сухомлинський В.О. Моя педагогічна система /В.О.Сухомлинський //Радянська школа. – 1988. – №7. – с.79-84; №8. – с.87-91; №9. – С. 86-91.
2. Заліток Л. Ідеї В.О.Сухомлинського щодо збереження здоров'я дітей в умовах розвитку освіти /Л.Заліток //Рідна школа. – 2012. – №7. – С. 12-14.
3. Любар О.О. та ін. Історія української школи і педагогіки /О.О.Любар та ін. – К., 2006. – 447 с. Див.також: Мухин М.И. В.А.Сухомлинский о воспитании всесторонне развитой личности /М.И.Мухин //Советская педагогіка. – 1991. – №9. – с.104-110; Бондар Л.С. В.О.Сухомлинський про виховання у дітей загальнонародських духовних цінностей /Л.С.Бондар //Початкова школа. – 1994. – №9-10. – с.8-11.
4. Антонець М.Я. В.О.Сухомлинський і оновлення змісту шкільної освіти /М.Я.Антонець //Педагогіка і психологія. – 1996. – №2. – с.12-19.
5. Розенберг А.Я. Педагогіка Василя Сухомлинського як цілісна виховна система /А.Я.Розенберг //Педагогіка і психологія. – 2003. – №2. – С. 11-19.
6. Сухомлинська О. Думки В.О.Сухомлинського про здоров'я дітей в історичній перспективі /О.Сухомлинська //Рідна школа. – 2012. – №7. – с.3-7.
7. Антонець М. Проблема охорони здоров'я школярів у педагогічній спадщині Василя

Сухомлинського /М.Антонець //Початкова школа. – 2012. – №9. – с.10-13.

8. Бондар Л. В.О.Сухомлинський: піклування про здоров'я і духовне життя школярів / Л.Бондар //Рідна школа. – 2012. – №6. – с.33-36.

9. Карпенко М. Розробка В.О. Сухомлинським концепції формування культури здоров'я школярів /М.І.Карпенко //Вісник Черкаського університету. – Серія «Педагогічні науки». – Спецвипуск. – Ч.1. – Черкаси, 2010. – с.150-155.

10. Нікітчина С. Здоров'язберігаючі погляди В.О.Сухомлинського на навчально-виховний процес – інтелектуальний резерв якості педагогічної діяльності /С.О.Нікітчина //Безпека життєдіяльності. – 2011. – №3. – с.27-30.

11. Савченко О. Екологія дитинства: В.О.Сухомлинський і сучасна початкова школа /О.Савченко //Початкова школа. – 2000. – №11. – с.1-4.

12. Коцур Н. Здоров'язберігальні технології в загальноосвітньому навчальному закладі й педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського /Н.Коцур //Школа першого ступеня. Теорія і практика. – 36.наук.праць. – Вип.20. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – с.220-229.

13. Марченко А. Використання спадщини В.О.Сухомлинського на шляху впровадження

здоров'язбережувальних технологій /А.Марченко //Рідна школа. – 2012. – №7. – С. 58-60.

14. Дубинка Л., Хмарна А. Умови формування здоров'язбережувального освітнього простору в Школі сприяння здоров'ю /Л.Дубинка, А.Хмарна //Рідна школа. – 2012. – №7. – с. 60-66.

15. Омельченко С., Каліберда Л. Здоров'язбережувальна педагогіка: сучасні тенденції та перспективи розвитку /С.Омельченко, Л.Каліберда //Рідна школа. – 2012. – №7. – С. 25-28.

16. Чернишов О. Ідеї здоров'язбережувальної педагогіки В.О.Сухомлинського та їх утілення у практику сучасної школи / О.Чернишов //Рідна школа. – 2012. – №7. – С. 21-24.

17. Міцай Ю. Педагогічний досвід В.О.Сухомлинського в реалізації здоров'язбережувальної функції школи / Ю.В.Міцай //Вісник Черкаського університету. – Серія «Педагогічні науки». – Спецвипуск. – Ч.ІІ. – Черкаси, 2010. – С. 135-142.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Поліщук Роман Володимирович – аспірант кафедри дошкільної та початкової освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Коло наукових інтересів: дослідження здоров'язберігаючих технологій

УДК 37 (09)

ОБЕРІГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА СХІДНИХ СЛОВ'ЯН (VI–XIII СТ.)

Ольга РАДУЛ (Кіровоград)

Вивченням народного виховання давніх періодів вітчизняної історії займаються не так багато дослідників. Труднощі у їх дослідженні полягають, насамперед, у невеликій кількості писемних джерел, у яких лише побічно йдеться про різні сфери життєдіяльності простого народу. З-поміж вітчизняних істориків педагогіки, об'єктом дослідження яких, зокрема, були і давні періоди виховання дітей, можна виокремити тільки двох: С. Бабишина («Школа та освіта Давньої Русі», 1973; «Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV–XVII вв.», 1985) та Є. Сявавко («Українська педагогіка в її історичному розвитку» (1974), «Українська етнопедогогіка» (2002)). Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. в окремих підручниках з історії педагогіки (зазначимо, насамперед, підручник О. О. Любара, М. Г. Стельмаховича, Д. Т. Федоренко (1999)), виокремлюються невеликі розділи з історії виховання на території сучасної України в додержавний час (виникнення Русі). Єдиним дисертаційним дослідженням, безпосередньо присвяченим вихованню дітей у давній період вітчизняної історії, є «Формування картини світу у дітей східних слов'ян» (2002) Т. В. Дяченко.

Реконструювати процес виховання дітей VI–XIII ст. можливо на основі синтезу різних наук – історії, археології, етнографії, фольклористики. Використовуючи дослідження цих наук, у даній статті зупинимося на оберігальній спрямованості народної педагогіки східних слов'ян.

Особливістю народної педагогіки східних слов'ян VI–XIII ст. була її оберігальна спрямованість, пов'язана з язичницькими віруваннями у добрі і злі сили. Дуалістичний анімізм, поділ духів на добрих і злих, берегинь і упирів, властивий раннім формам релігії. Східні слов'яни VI–XIII ст. пройшли вже цю стадію розвитку, молилися іншим богам, однак виникнення нових культів не означало відмирання попередніх, відбувалося нашарування нового на старе. Одухотворюючи й уособлюючи ці сили в богах чи демонах, люди давніх часів прагнули привернути увагу і знайти підтримку у перших і відсторонити останніх за допомогою заклинань, замовлянь, дій, застосування приємних богам і неприємних демонам зілля і предметів.

Особливого захисту потребували діти. Потреба в оберігальній педагогіці зумовлювалася високим рівнем дитячої смертності у ті часи, що засвідчує вивчення